

De Latijnse Mariken

Iedere rechtgeaarde Nijmegen-liefhebber heeft wel eens gehoord van ‘Mariken van Nieuweghen’. Het is het bekende zestiende-eeuwse verhaal over een Nijmeegs meisje dat in de ban komt van de duivel Moenen, jaren met hem in zonde leeft maar ten slotte tot inkeer en berouw komt. Deze klassieker uit de oude Nederlandse letterkunde is al vlug in allerlei bewerkingen en vertalingen ook buiten Nederland verspreid. Een paar jaar terug werd zelfs een oud-Syrische versie in Oost-Turkije ontdekt.

Veel minder bekend is dat het volksverhaal ook in het Latijn is vertaald en in die vorm furore maakte. De Antwerpse jezuïet Adriaan van Lyere (1588-1661) nam een versie van het verhaal op in zijn grote verzameling met verhalen over Maria: *Trisagion Marianum sive trium mundi ordinum caelestium, terrestrium et infernorum, cultus, pietas et adoratio ter Sancto Nomini Mariae, vindicata, suppetiis moralibus atque historicis, in gratiam concionatorum copiose summissis* (Antwerpen 1648) blz. 411-413. Via de Latijnse versie heeft het verhaal een grote verspreiding gehad.

Wie de Nederlandse Mariken kent, of de digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren (DBNL) raadpleegt (<http://www.dbnl.org> > zoeken op ‘Mariken’), ziet al snel grote verschillen in toon en stijl. De Latijnse en de Nederlandse Mariken zijn niet rechtstreeks van elkaar afhankelijk maar gaan waarschijnlijk terug op een oudere versie. In zijn artikel ‘Twee sporen van Mariken van Nieuweghen. Aantekeningen bij een nieuwe vertaling’ gaat Jos Joosten uitvoerig op deze materie in.

Hieronder volgt een complete vertaling van de Latijnse Marikenpassage bij Adriaan de Lyere. Voor zo ver ik weet, is dit de eerste vertaling ervan. Ik heb gebruik gemaakt van de editie uit 1648; verder van de Latijnse tekst met uitleg in: G.W. Wolthuis, ‘De legende van Mariken van Nieuweghen in Duitschland en Italië, V: Hadrianus Lyraeus en zijn *Trisagion Marianum*’, in: *Neophilologus* 18,1 (1934), p. 192-200.

Het was het 1465ste jaar na het herstel van het heil door Christus. Een rampzalig en ongelukkig jaar, alleen al doordat een zoon van bijzonder hoge komaf zich arrogant opstelde tegenover zijn vader en hem zelfs, een toppunt van onbehoorlijk gedrag, in de gevangenis zette. Ik doel hier op wat Adolf¹ deed met Arnold, de hertog van Gelre. Dit was een nieuwe, ongekende ontwikkeling, waarover ter plaatse druk werd gesproken. Het leidde ook tot een scheiding der geesten in Gelre, waarbij sommigen voor de zoon waren en anderen het openlijk opnamen voor de vader. Onder de bevolking liepen de gemoederen hoog op.

Intussen woonde bij Nijmegen, de hoofdplaats van Gelre, op zo'n drie mijl buiten de stad een priester genaamd Gijsbert. Hij was een vroom en degelijk man. Een nichtje, de dochter van zijn zuster, deed voor hem met zorg het huishouden. Haar naam was Maria.

Zoals dat zo vaak voorkomt was er in huis iets nodig wat niet op het platteland te koop was. Daarom stuurde Gijsbert zijn nichtje naar de markt in Nijmegen. Als ze pas laat klaar zou zijn met de boodschappen, zo zei hij erbij, kon ze gerust 's nachts in de stad blijven slapen bij haar tante. De dag daarna moest ze dan in goed gezelschap weer de weg teruggaan.

Zo vertrok Maria. Toen ze alles zorgvuldig had ingeslagen ging de zon al bijna onder. Ze wilde voorkomen dat ze in het donker op haar een-tje onderweg zou zijn en daarom begaf ze zich naar het huis van haar tante. Het toeval wilde dat de vrouw net een enorme ruzie had gehad met haar buurvrouw over de gevangenneming van graaf Arnold. Ze had zich geweldig druk gemaakt en was nog helemaal opgewonden. Haar gal was opgerakeld en de restanten daarvan begon zij over haar volslagen onschuldige nichtje uit te braken. Ze schold haar de huid vol en weigerde ronduit haar te ontvangen, ja, joeg haar weg van haar huis. Dat had het meisje niet verdiend!

Het jonge kind wist zich geen raad, wat moest zij doen? Ze liet haar tante voor wat zij was en trok bij invallende duisternis als een dolend schaap de stad uit, mistroostig en verlaten. Ze eindigde bij de voet van de stadsmuur, waar ze ging zitten naast een haag. Daar viel ze aan verschillende emoties ten prooi, tussen hoop en wanhoop, en werd er ten slotte door overmand.

Dan roept ze niet meer, zoals vroeger, haar God te hulp, maar in haar wanhoop richt ze zich tot de duivel! En op diens heimelijke ingeving komt ze op ideeën: nu eens wil ze zich kelen middels de strop, dan weer door een sprong ergens in het diepe haar levensgeest uitdrijven of die juist uitdoven in de eerste de beste waterstroom.

¹ Adolf van Egmont (1438-1477), zoon van Arnold van Egmont, hertog van Gelre, en van Katharina van Kleef. In 1465 zette Adolf zijn vader gevangen en werd zelf hertog van Gelre. In 1471 werd Arnold in zijn positie hersteld.

Plotseling is daar hij die *in de schuilplaats van riet slaapt in de schaduw en op vochtige plekken rondwaart*,² hij *wiens kracht in zijn lendenen zit, wiens sterkte middenin zijn buik*,³ in de gedaante van een rondtrekkend arts die daar toevallig langskomt. Hij spreekt Maria aan. Vraagt haar waarom ze zo bedroefd is, zegt dat hij haar kan helpen, ja, belooft dat het allemaal goed komt als ze naar hem luistert en zijn goede raad opvolgt.

Droog stro steek je gemakkelijk in brand. Dunne draadjes scheur je in een handomdraai. Een mistroostig en verlaten vrouwenhart kun je met beloften moeiteloos elke kant op laten draaien die je maar wilt. Het meisje spitste de oren en schaarde zich in hoofd en hart geleidelijk al helemaal aan de kant van de gewiekste bedrieger. Hij bedong intussen met veel nadruk één ding van haar: ze moest haar oude naam afdanken (die had ze toevallig even genoemd) en een andere, nieuwe naam aannemen die veilig was. Want ja, die naam Maria, daar had hij een hekel aan, die kon hij niet uitstaan! Alsof hij een plens koud water over zich kreeg! Heel zijn warme gevoel voor haar verdween erdoor, hij kon er niets aan doen.

Zij raakte innerlijk hevig ontdaan en riep meteen uit dat het juist een heerlijke, een schitterende naam was, en dat alle mensen er ook zo over dachten. Zijzelf had hem tot dan toe heel erg fijn gevonden. Ja, los van die naam had ze maar een akelig leven. Van jongs af aan had ze zich met bijzondere liefde omringd gevoeld en vaak had ze Haar onmiskenbare gunsten mogen ervaren!

Deze woorden deden Momus (zo zei hij dat hij heette) tandenknarsen en openlijk vervloekte hij die benaming. Hij begon zelfs te dreigen: hij zou meteen verdwijnen, hij zou haar achterlaten bij die oude mensen, wanneer ze zijn raad niet aannam. Ze moest ogenblikkelijk van naam veranderen! En bovendien moest ze plechtig beloven nooit meer een kruis te slaan, dat zinloze symbool van vroomheid.

‘Wat het kruisteken betreft,’ reageert zij, ‘ik beloof graag dat ik het achterwege zal laten. Maar mijn naam afleggen? Nee, dat gaat werkelijk niet! Die ligt diep in mijn binnenste besloten en zit heel stevig vast. Hij geeft mij steeds weer alle vreugde zo gauw ik aangeslagen en bedroefd ben, want dan lukt het niet met alleen het verstand. Van kindsbeen af heb ik het zo geleerd: bij alle narigheid en ellende Haar aanroepen, o heerlijk! En die benaming zorgt dat ik dit niet vergeet.’

Wat moest Momus nu doen? De buit die hij in zijn klauwen had loslaten? Of die naam aanvaarden en dulden? Ondanks de ondraaglijke bliksemschichten elke keer dat hij hem hoorde noemen? Nee, geen van

2 Job 40,16 (in afwijkende volgorde).

3 Job 40,11.

beide, zo bedenkt hij, en hij kiest voor een middenweg. 'Goed,' begint hij, 'als jij echt zo hangt aan die afschuwelijke naam en niet wilt dat die uit je geheugen verdwijnt... hou dan voor mijn part het eerste stukje ervan en laat de rest vallen. Laat je vanaf nu M of Emme noemen in plaats van Maria.'

Dat lijkt haar een goed plan en ze stemt ermee in, het ongelukkige meisje. Maar totaal ongelukkig is ze toch ook niet: haar warme gevoel en respect voor de naam Maria behoudt ze nog. Het zit met één draadje vast, namelijk die eerste letter.

En zo ging zij een bondgenootschap aan met de duivel en bevestigde dat via tal van schandelijke praktijken, waarover nadere details onnodig zijn. Samen trokken ze eerst naar 's-Hertogenbosch en daarna naar Antwerpen, waar ze hun intrek namen in een herberg en elke dag de beest uithingen. Ze leidden er een leven van schande in alle mogelijke misdragingen en criminele bezigheden en wisten door hun onuitsprekelijke, meer dan schunnige wandaden heel de buurt tegen zich in het harnas te jagen.

Op een goed moment, na een jaar of zes, begon Emme er eindelijk genoeg van te krijgen. Dat kwam doordat de Moeder Gods Maria, zo mogen we wel geloven, voortdurend omzag naar haar voormalige naamgenoot. Emme wilde naar Nijmegen, zo gaf ze haar echtgenoot te kennen, naar het wijdingsfeest van de stad. Dat leek Momus aanvankelijk geen goed idee en hij probeerde uit alle macht dit plan te beletten. Maar Emme hield niet op met klagen en zeuren, zodat hij ten slotte tegen zijn zin toestemde. Maar dan wel op voorwaarde dat ze samen zouden gaan.

Emme was blij dat ze minstens op die manier los zou komen van hun eerdere schanddaden en zo bereikte zij Nijmegen, juist op het feest van de allerheiligste Drie-eenheid. Even voor het middaguur ging ze samen met Momus de stad binnen.

En zie, midden op de markt was daar, zoals te doen gebruikelijk, een toneel ingericht voor een voorstelling. Het volk kreeg er een vrome komedie te zien over de voorspraak van de Moeder van het erbarmen bij Haar Zoon. Emme wilde niets liever dan haar ogen de kost geven en zo de oude vonkjes van haar vroomheid weer aanwakkeren, als er tenminste onder de as nog iets van over was. Ze werd door Momus nog net niet meegetrokken en wist van hem gedaan te krijgen dat ze even gingen zitten.

O grote goedertierenheid van God! O, uitzonderlijke goedheid van de gekrenkte Godheid! Het meisje dat tot dan toe volledig was bezoedeld met alle mogelijke smadelijke zonden, en *de ongerechtigheid* had aangehaald *met koorden van valsheid en de zonde als met een wagentouw*,⁴ voelde nu echt schaamte om het leven dat zij had geleid. Ze werd verscheurd door verdriet en begon te huilen, tranen met tuiten.

Momus merkte het en wilde meteen weg. Alles zette hij in het werk om haar zover te krijgen dat ze mee ging, maar tevergeefs. Dat ergerde hem zo dat hij het masker dat hij steeds had gedragen aflegde. Hij greep zijn echtgenote bij haar middel en direct vanaf de plek waar ze eerder met hem had plaatsgenomen, voor ieders blikken, tilde hij haar de hoogte in. Vandaar stootte hij haar plotseling naar de grond, waar zij onmiddellijk en met zekerheid (zo dacht hij) aan haar eind zou komen.

Maar het was Maria die het arme meisje had aangetrokken! En nu zij Maria inderdaad volgde liet Zij haar niet in de steek, maar voorkwam dat ze te pletter viel en voerde haar naar de haven van het heil.

Toevallig was daar onder de mensen, als een van de toeschouwers, haar oom Gijsbert. Hij herkende weldra zijn nichtje en nam haar dadelijk bij zich op. Hij wist haar met grote hoop te wapenen tegen de listen van een hopeloze ziel waarmee haar liefde en intussen levensgevaarlijke vijand haar onophoudelijk bestookte, en liet haar overbrengen naar het nabijgelegen huis van een priester. Daar was hij van plan haar een tweevoudig medicijn te bezorgen: een voor het lichaam en een voor de ziel.

Maar de schanddaden waren volgens de geestelijke zo talrijk en zo gruwelijk dat hier de hand van een grotere dokter nodig leek. Daarom besloten ze de boeteling naar Keulen te brengen en over te dragen aan de bisschop ter plaatse.

Het is niet in woorden uit te drukken met voor helse hinderlagen die Momus de reis trachtte te saboteren. Nu eens richtte hij zijn aanvallen op het nichtje, dan weer op de oom. Om dat alles af te slaan kende de man een uniek en speciaal hulpmiddel: het allerheiligst sacrament van het lichaam van Christus. In een mooi doosje nam hij dat mee en zo ging hij op weg richting Keulen.⁵

Desondanks volgde Momus de vrome pelgrims, zij het op afstand. Dankzij de kracht van het allerheiligst Sacrament kon hij niet dichterbij komen. Eiken, kornoeljes en andere bomen rukte hij uit en stortte hij overdwars om iedereen de doorgang te versperren, maar tevergeefs. Onafgebroken vereerde onze boeteling de Moeder Gods, Maria, haar

4 Jesaja 5,18.

5 In de Latijnse tekst volgt hier een door de schrijver ingelast commentaar over het speciale gebruik van de eucharistie door priesters als bescherming voor onderweg. Hij geeft hiervan enkele voorbeelden uit oudere teksten en eindigt met de vaststelling dat dit speciale gebruik in zijn tijd is voorbehouden aan de paus. De passage is cursief gezet, als teken dat het niet bij het eigenlijke verhaal hoort, en blijft hier onvertaald.

beschermster. Door Haar allerheiligste naam aan te roepen weerstond zij alle gevaren, totdat ze veilig en ongedeerd de stad van de Ubiërs⁶ bereikte.

Maar ook de bisschop van Keulen durfde geen doktershand te leggen op dit zieke schaap. Hij zond haar door naar de Paus in Rome, Christus' plaatsvervanger op aarde: die moest haar maar behandelen.

Anderen zouden zijn gebroken door dit uitstel, deze bijzonder lastige opschorting van het oordeel. Maar het bracht onze hoofdpersoon niet van de wijs. Zij wilde haar best doen om het goed te maken en torste vrijwillig deze last, en zo trok zij welgemoed samen met haar oom richting Rome.

Daar legde zij ten overstaan van de Paus een bekentenis van haar misdaden af. Om te boeten voor haar schuld nam zij een straf op zich: drie ijzeren banden zou zij dragen om haar hals en beide armen, en wel net zo lang totdat die door slijtage ofwel door Gods hand een keer zouden losraken.

Met vreugde aanvaardde zij de straf. Vol vertrouwen op het erbarmen van de barmhartige God en Zijn allervroomste Moeder keerde Maria als boeteling terug naar haar vaderland, samen met haar oom.

Toen ze ongedeerd aankwamen in Maastricht deed het meisje hem een klemmend verzoek (ze vereerde hem intussen met alle respect zoals een vader): of ze daar alsjeblijft mocht blijven bij de bekeerde, boete doende vrouwen die er God dienden onder aanroeping van de gelukzalige Maria Magdalena.

Ze werd er ontvangen en mocht zich voegen bij de anderen. Elke dag spande zij zich in om grote voortgang te boeken in deugdzaamheid. Zo verlieten dertien jaren.

Op een nacht, tijdens haar slaap, werden de drie ijzeren banden door engelenhand verbroken. Nu was ze dan eindelijk met de Heer God verzoend, hoopte zij.⁷

Aldus werd zij verlost van de haar opgelegde straf. Daarna leefde onze boeteling nog twee jaar. Ze beseftte nu terdege en had ook ervaren hoe sterk het effect is van de naam Maria: die haalt de ziel en het lichaam van één zondares gemakkelijk weg uit de klauwen van de duivel. Uiteindelijk, na afloop van dat tweede jaar, kreeg zij het gewenste einde en overleed.

6 De Ubiërs waren een Germaanse stam uit de tijd van de Romeinse verovering van Noord-West Europa. De stad Keulen behoorde tot hun grondgebied. In later eeuwen had de naam alleen nog een literaire functie.

7 Hierna volgt in de tekst opnieuw een vertellerscommentaar. In dit geval betreft het een verwijzing naar een tekst van Petrus Roverius (Pierre Rouvier), een jezuïet uit de zeventiende eeuw (1574-1649). In diens *Reomans, seu historia monasterii S. Ioannis in tractu Lingonensi* worden in het zesde hoofdstuk vergelijkbare boetepraktijken beschreven, inclusief enkele daarmee verbonden wondertekenen.

De herinnering aan deze vrouw blijkt in Maastricht nog altijd te bestaan bij de 'Witte Vrouwen', zoals ze nu worden genoemd. Daarnaast wordt zeer regelmatig melding gemaakt van de drie banden die zij had moeten dragen. Men zegt dat die banden eerst aan haar graf zijn vastgemaakt en later zijn omgesmeed tot ijzeren tralies bestemd voor op het kruisbeeld van de Witte Vrouwen, een kruisbeeld dat op wonderbaarlijke wijze was ontsproten aan een noot. De tralies zijn tegenwoordig verdwenen.

Haar graf is te vinden bij de laagste trede van de trap naar het koor, onder een stenen wijwaterbakje in de muur. Zijzelf zou die plek hebben uitgekozen in de nederigheid van haar boetvaardige ziel: normaal wordt daar verder niemand uit het vrouwenhuis begraven.

Dit verhaal is ontleend aan de archieven van het klooster in Maastricht, aan het mondelinge relaas van de abdis en aan andere boeken, die honderd jaar geleden zijn gedrukt. Een eerbiedwaardig en geleerd man heeft ze bijeengezocht en aan mij toegezonden.⁸

8 De auteur eindigt zijn Marikenverhaal met enkele algemene, stichtelijke uitspraken over de Moeder Gods en haar heilige naam. Hij vervolgt zijn boek met uitvoerige beschouwingen over het gebruik van de naam Maria bij duiveluitdrijvingen en als middel tegen alle mogelijke kwaad.